

Spoznaja i djelovanje u filozofiji Rene Descartesa

Popović, Petra

Undergraduate thesis / Završni rad

2024

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Teacher Education / Sveučilište u Zagrebu, Učiteljski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:147:030889>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-02-03**

Repository / Repozitorij:

[University of Zagreb Faculty of Teacher Education - Digital repository](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
UČITELJSKI FAKULTET
ODSJEK ZA ODGOJITELJSKI STUDIJ

Petra Popović

SPOZNAJA I DJELOVANJE U FILOZOFIJI RENÉ DESCARTESA

Završni rad

Zagreb, rujan, 2024.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
UČITELJSKI FAKULTET
ODSJEK ZA ODGOJITELJSKI STUDIJ

Petra Popović

SPOZNAJA I DJELOVANJE U FILOZOFIJI RENÉ DESCARTESA

Završni rad

Mentor rada:

prof. dr. sc. Tomislav Krznar

Sumentor:

prof. dr. sc. Damir Velički

Zagreb, rujan, 2024.

Sadržaj

Sažetak	2
Summary	3
UVOD	4
1. DUŠA I TIJELO DVIJE SU CJELINE.....	7
2. POSTOJANJE BOGA.....	9
3. ZDRAV RAZUM I UM.....	12
4. PITANJE SUMNJE.....	16
5. O MIŠLJENJU I SPOZNAJI	19
6. SVIJEST I SAMOSVIJEST.....	24
7. O DJELOVANJU	26
ZAKLJUČAK	29
Literatura	30

Sažetak

U ovom radu govorit će se o stavovima francuskog filozofa René Descartesa o ljudskoj spoznaji, sumnji u ulozi te spoznaje, mišljenju te pojedincu u kontekstu djelovanja. Rad će pružiti povijesni kontekst, racionalizam, u kojem je filozof djelovao te pregled nekih suvremenih autora koji ga komentiraju. Sve sa svrhom i ciljem dolaska do rasprave o problemu uma i problematici spoznaje i djelovanja te analizom autorovog stajališta i pogleda na isto. Pružit će se pregled komentara na autorov svjetonazor a sve s ciljem odgovaranja na pitanja ili širenja naših svjetonazora o problematici spoznaje i uma te pojedinca u socijalnom kontekstu. Na kraju, istaknut će se problematika antropocentričnosti tj. njezine posljedice na prirodu.

Ključne riječi: racionalizam, Descartes, um, spoznaja, djelovanje

COGNITION AND IMPACT IN PHILOSOPHY OF RENÉ DESCARTES

Summary

This paper will discuss the views of the French philosopher René Descartes on human cognition, doubt in the role of this cognition, thinking and the individual in the context of action. The paper will provide a historical context, rationalism, in which the philosopher worked, and an overview of some contemporary authors who comment on him. All with the purpose and goal of reaching the discussion of the problem of the mind and the problem of cognition and action, as well as the analysis of the author's point of view and view on the same. Finally, the issue of anthropocentric i.e. its consequences on nature.

Key words: rationalism, Descartes, mind, cognition, action

UVOD

„...filozofiranje ili umovanje nije obično sabiranje i registriranje činjenica. Naprotiv, ono tek polazi od činjeničnih konstatacija te nastoji pronaći i utvrditi njihovu međusobnu povezanost, njihovu zadnju uvjetovanost i zadnju fundiranost. Zato nije dosta znati duhovito razgovarati o stvarima ili znati stvarati bilo kakve zanimljive sisteme, nego treba poštivati objektivni red stvarnosti te s pomoću svih iskustvenih podataka dosljednim mišljenjem ući u trag onoj osnovi, po kojoj je svijet nastao i po kojoj svijet postoji. Za takvom cjelovitom i skladnom spoznajom svemira teži svaka filozofija. Ali se može dogoditi, da je cjelovitost i skladnost u ovom ili onom određenom sistemu samo prividna.“ (Kleibach, 1945., str. 7.)

René Descartes, prema Branku Bošnjaku, francuski je filozof rođen 1596. godine a umro 1650. godine. Tijekom života puno je putovao i upoznao je mnoge zemlje. Kangrga kaže, u svojoj *Racionalističkoj filozofiji* više o povijesnom kontekstu u kojem je Descartes djelovao. Bitne činjenice za istaknuti su da je to bilo doba feudalizma. Podređenosti crkvi, srednjem te višem sloju društva. Upravo najsiromašniji sloj, buržoazija, kaže Kangrga, počeo se odupirati vlastima sukobima, pobunama te konačno i Francuskom buržoaskom revolucijom 1789. godine. Bitno je istaknuti, kako kaže Kangrga, veličinu Crkve u to vrijeme. Crkva je zapravo imala glavnu riječ i većinu posjeda. Buržoazija se naravno počela odupirati. Odupirala se tom feudalnom sustavu koji je zapravo samo stvarao začarani krug koji brani ikakvo filozofiranje izvan postojanja Boga i slobodno promišljanje o spoznaji, mišljenju te ikakvo djelovanje. Kangrga sljedećim citatom поближе opisuje tadašnji hijerarhijski poredak:

„Predmet se filozofije kao i pitanje čovjekove slobode uvijek tako iznova postavlja kao konkretni, i teorijski i praktički zadatak, proizišao iz stvarnih mogućnosti i nemogućnosti jednog vremena, u kojem se čovjek i teorijska svijest određuju prema onome što jest, odnosno prema onome, što može i treba. A osnovna problematika i osnovna preokupacija, pa prema tome i osnovni zadatak, koji se pred filozofiju tog vremena nužno postavljao, a što je jedino i moglo dovesti do nekih pozitivnih teorijskih rezultata, proizlazio je iz zahtjeva da se sve stavi u pitanje, i bog i čovjek, njegovi odnosi i mogućnosti spoznaje, što jest, a što nije, što je istinito, a što lažno, zakoni svemira i čovjekovo mjesto u njemu, crkva i njezine dogme, pa tako i sam društveni poredak. Jedino rješenje naziralo se na putu: početi sve iznova.“ (Kangrga, 1983., str. 19.)

Upravo u tom pravcu, kaže Kangrga, išao je Descartes. Odvajanju filozofije od skolastike i teologije te na taj način pružio nov uvid u filozofiju koja je osvijetlila dotad zamračenu istinu i dala mogućnost novoj spoznaji. Taj pravac zove se racionalizam. Descartesovo polazište, navodi Kangrga, upravo je sumnja. Kangrga ističe kako je ona za Descartesa „konstitutivni moment descartesovske metode uopće.“ Od nje kreće svako njegovo kritičko promišljanje i ona je poput „oštrice okrenute svemu.“ Tu se dakle vidi taj jaz između crkveno nametnutih dogmi i vlastitog sumnjanja i vlastitog dolaska do spoznaje.

Uz filozofiju, Descartes bavio se i matematikom, algebram i geometrijom. Kangrga navodi kako je Descartes, bio fasciniran matematikom kao znanosti odnosno njenim redom, pravilima, zakonima, sistemom dokaza i argumenata. Iz toga, on je pokušao svoju filozofsku metodu koncipirati upravo tako. No, kako kaže Kangrga, to ga je koštalo onog trenutka čim taj svoj matematički i geometrijski red bude shvatio „isključivom osnovom svega zbivanja.“ Prema Bošnjaku, smatrao je kako je samo um dovoljan kako bi se dokazalo postojanje Boga. U djelu *Meditationes de prima philosophia* („Meditacije o prvoj filozofiji“) izložio je svoje dokaze za to. René, skroman filozof, volio je samoću te je, prema Bošnjaku, kao životno pravilo uzeo Ovidijev stih: „Bene qui latuit, bene vixit“ (Tko je skriveno živio, sretno je živio). Druga djela koja je napisao su *Strasti duše* („Les Passions de l'âme“), *Discours sur la Méthode* („Rasprava o metodi“), *Principia philosophiae* („Načela filozofije“).

Pojam filozofije, po Kantu, dobio je novo značenje. Autor Keilbach ističe kako je „tradicionalna filozofija u različnim oblicima i suvislostima pitala za smisao bitka, u uvjerenju, da je razum sasvim pouzdan i siguran vodič kroz labirint problema, o kojima je trebalo voditi računa, dotle je Kant prije svega pitao za smisao spoznaje. Filozofija je uopće prestala biti nauka o bitku. Ona je sad bila nauka o spoznaji.“ Zimmermann je opisao Descartesa kao predstavnika dualističke metafizike u novojekovnoj filozofiji.

„U filozofiji racionalizma izražena je nužnost mišljenja. To je oblik i sadržaj svijesti da za čovjeka ništa nije gotovo, niti pak sigurno, već treba sve iznova tražiti i pitati...Nije sve u vanjskom određenju, objavljenom sadržaju koji bi samo trebalo preuzeti. Ako se zna što to jest, to još nije i dio ljudskog bića. Tek kad se to u sebi osmisli, razmisli, doživi, može se govoriti o svom uvjerenju, o svom vjerovanju, o svom mišljenju.“ (prema Bošnjak, 1993. Str. 145.)

Keilbach kaže da kod Descartesa ishodište svog filozofiranja upravo je *Cogito*. Ističe da je René Descartes, otac novije filozofije, „izgradio svoju filozofiju u duhu matematičko-

mehaničke metode koju je stvarno proglasio jedinim mjerilom i izključivim kriterijem cjelokupne zabiljnosti, dakako na račun same zabiljnosti.“

1. DUŠA I TIJELO DVIJE SU CJELINE

Početak ovog poglavlja prvo ću se dotaknuti pojma tijelo. Tijelo je, prema autoru Biti, dugo vremena pojam koji je rezerviran za prirodne znanosti. Navodi kako je zapadnjačka kultura imala koncept kartezijanske filozofije koja bi odvajala dušu od tijela. Autor navodi kako, prema Turneru, tu dolazimo do proturječnosti iz tog razloga što pojam „imati tijelo“ i „biti tijelo“ zastupaju različita filozofska stajališta. Prvo je strukturalizam dok je drugo fenomenalizam, a oni su prema autoru protivni kartezijanskom nauku. Merleau-Ponty je proturječio Descartesu u ovoj temi. Merleau-Ponty, prema Biti, zalagao se upravo za „stopljenost duše i tijela.“ Merleau-Ponty je konstatirao da on „je“ ne zato što misli da „je“, već kaže kako sigurnost koju ima proizlazi iz zbiljske egzistencije, navodi Biti. Merleau-Ponty je, prema Biti, upravo okrenuo Descartesove riječi i rekao kako on „je, dakle misli.“ Umjesto Descartesovog, „mislim, dakle jesam.“

Bukovčan navodi kako je tijelo tijekom povijesti često imalo položaj podređen umu. Duša je bila empirička i trajna dok su tijelu „često trebali određeni popravci“, kako navodi autorica. Prema autorici, već su i Platon i Aristotel davali tijelu inferiorniji položaj u odnosu na um. Autorica to opisuje pobliže sljedećim citatom:

„Prema Platonu, tijela su prolazna, trajna istina je u vječnim formama kojih su tijela nesavršene kopije. Forme omogućavaju postojanje svijeta, one su ono što intelekt spoznaje. Budući da su forme nematerijalne, i intelekt je nematerijalan. a njihova međusobna veza je toliko jaka da duša nastoji napustiti tijelo u kojem je zatočena i boraviti u realnosti formi.“ (Bukovčan, 2011., str. 17.)

Bukovčan dodaje kako Aristotel nije istomišljenik sa Platonom no smatra da „ljudska egzistencija ne može biti ograničena materijalnim tijelom.“ Bukovčan kaže da, prema Aristotelu, duša se razlikuje od drugih sastavnica ljudskog tijela jer „nije utjelovljena u jednom organu, jer kada bi intelekt bio smješten u fizičkom organu mogao bi spoznati samo ograničeni raspon fizičke realnosti.“ (Bukovčan, 2011., str.18.)

Autorica Tanja Bukovčan uspoređuje Aristotela i Descartesa. Dok je Aristotel zagovarao kako je tijelo samo „skladište svijesti i uma“, Descartes je zagovarao da se oni dvoje (tijelo i um) susreću u epifizi, kako navodi autorica. To dakle znači da je tijelo imalo svoju funkciju a um svoju. Tijelo, „čije je osnovno svojstvo da postoji u prostoru i ponaša se po mehanicističkim zakonima koji su vidljivi u prostornoj realnosti, i nematerijalnog uma čije je

osnovno svojstvo da misli.“(Bukovčan, 2011., str. 18.) Za Descartesa um i tijelo dvije su supstancije i svakoj pripada jedan atribut. Za um, to je mišljenje a za tijelo protežnost.

Prema Descartesu, tijelo i um, dakle, djeljive su cjeline. U svojem *Uvodu u filozofiju*, autor Zimmermann kaže da je zapravo Descartes prvi koji je postavio opreku između duše i tijela. Descartes to pisuje to kroz primjer u sljedećem citatu.

„No iako se čini da je s cijelom mojim tijelom sjedinjen cijeli um, odsječe li se noga ili ruka ili koji drugi dio tijela, ne spoznajem da je time išta oduzeto umu.“ (Descartes, str. 159.)

U svojoj *Raspravi o metodi* Descartes pobliže objašnjava kako čovjek zapravo jest vlastita duša. Duša je ono naše glavno obilježje koje nas opisuje. Descartes ističe kako bi ona uvijek bila ono što jest čak i da tijela nema iz čega proizlazi argument koji podržava tezu da su duša i tijelo odvojeni. Descartes je opisao čovjeka kao „supstancija koja misli“ koja je neovisna o materijalnoj vanjskoj prirodi. Dakle, prema autorovim riječima, čovjek jest vlastito mišljenje tj. vlastita duša. Autor tvrdi kako je ljudima teško spoznati što je vlastita duša iz tog razloga što sve gledaju imaginacijom (prema autoru, taj način gledanja na stvari rezerviran je za materijalne stvari). Kako bi spoznali dušu, Descartes kaže, trebaju duh podignuti iznad osjetilnih stvari. U suštini, Descartes nam govori da ono sve što ne možemo zamisliti, ne možemo niti razumjeti. Naša osjetila uz prisutnost našeg uma dovoljni su da nas uvjere istinitosti nečega, navodi autor. Sljedeći citat to pobliže pokazuje.

„Vidi se to naročito bjelodano po tome što se čak i skolastički filozofi pridržavaju načela da ništa nema u umu što prije nije bilo u osjetilima, gdje je svakako sigurno da ideje Boga i duše nikad nisu bile“ (Descartes, 2014.:1637. str. 63.)

Descartes je u *Metafizičkim meditacijama* iznio stav o duši koja je bila raščlanjena na dvije razine razmišljanja. U tekstu, Descartes je zamišljanje nazvao „duševnim naporom“ te tvrdi kako ta sposobnost zamislanja nije čovjeku potrebna da opstoji. Čovjek nju posjeduje no da on nema tu sposobnost, bio bi isti. Descartes nudi razliku između pojmova zamišljanja i čistog razumijevanja. Navodi kako za zamišljanje, vjerojatno „postoji neko tijelo s kojim je duh tako povezan te ga može promatrati po svojoj volji“ a za razumijevanje duh se „okreće prema sebi samome i promatra neku od zamisli koje su u njemu.“

2. POSTOJANJE BOGA

Descartes je zadržao tijekom života religiju u kojoj je odgajan od djetinjstva. Descartes kaže da su zakoni i običaji kojima se on pokoravao oni iz njegove domovine u što spada i njegova religija. U svojim *Meditacijama o prvoj filozofiji* Descartes čitatelju sugerira lakoću spoznaje postojanja Boga te govori kako je ta spoznaja lakša i brža od mnogih spoznaja koje imamo o stvorenim stvarima te oni koji je nisu stekli sami su krivi za to. Uvidom u nastavak prvog poglavlja djela Descartes sljedećim citatom objašnjava zašto neki ljudi ne vjeruju u Boga ili u geometriju ili samo biraju vjerovati i ne propitkivati.

„Neiskusni češće griješe u tome što odobravaju nešto neistinito jer radije žele izgledati kao da shvaćaju nego kao da pobijaju što je istinito. U filozofiji je zaista obrnuto jer se vjeruje kako ničega nema o čemu se ne bi moglo raspravljati i argumentima za i protiv. Malo njih istražuje istinu, a puno više njih, nako što su se usudili osporiti neko jako ugledno mišljenje, obuzeto je željom da steknu ugled genija.“ (Descartes, 2015.:1647., str. 13.)

Rade Kalanj, u članku „Descartesova krivnja“ komentira Descartesov stav prema Bogu i spoznaji. Descartes ne poriče postojanje Boga, naprotiv, dokazuje ga. Ali također, kod Descartesa, kako kaže Kalanj, Bog je onaj koji je stvorio čovjeka. Čovjek se vlastitom spoznajom uzdiže iznad Boga u tom smislu da on postaje gospodar i „svjetovni demijurg.“ Čovjek je autonoman, ima vlastitu racionalnost koja je „to moćniji što su njegove ideje jasnije i razgovjetnije.“ Kalanj ističe da je na taj način Descartes sveo cjelinu postojanja na mislećeg čovjeka te se time „osiromašila sama narav mišljenja.“

„ S druge strane Descartes je misaonom intervencijom čovjeka, ili bolje reći misaono biće, postavio u središte svega. Čovjek je misleće biće, a sve ostalo različito je od njega. Ujedno to ostalo u određenom je inferiornom položaju prema čovjeku, koji je s jedne strane Božja slika, a s druge strane posebno biće jer se sastoji od duhovne i materijalne komponente.“ (Krznar, 2007. Str. 15.)

Zaključno je iz ovoga kako je čovjek ovom intervencijom dobio novu funkciju. Egzistiranje u svijetu u kojem je on gospodar. Tu se naravno otvara problematika o etičosti takvog pogleda na čovjeka jer na neki način predstavljen je kao Bog što se protivi sa Descartesovim uvjerenjima o postojanju „pravog Boga“.

U svome članku „Problem razlikovanja ideja stvari od ideja nestvari kod Descartesa“, autor Milidrag ističe da „dokazivanje Boga traži dokazivanje/pokazivanje njegove mogućnosti“. Iz toga dolazimo do zaključka kako je Descartesu za postojanje Boga potreban jači argument od „unutarnje svjesnosti“. Milidrag ističe Descartesov sraz između ljudske i božanske ideje. Iznosi kako Descartes nije mislio na činjenicu da nisu sve ideje „ideje bića razuma“. Milidrag to objašnjava tako što je sljedećim citatom to konetirao.

„Naime, a) ako se ljudske ideje tumače na temelju božanskih i b) ako sve reprezentirano božanskim idejama ima status znanih stvari, slijedi c) da polazni status svega reprezentiranog u ljudskim idejama mora također imati status znanih stvari, baš kao što i ima.“ (Milidrag, 2011., str. 12.)

Milidrag upućuje pozornost na Descartesovo neuviđanje problema. Problem nalazi u „kasnoskolastičkom izvoru Descartesovog razumijevanja ideja: jednostavno, ne može se imati ljudski duh s božanskim idejama.“ Milidrag ističe kako je cilj Leibnizove kritike zapravo dokazivanje da se ideje stvari reprezentiraju neproturječna bića. Descartes je dakle, prema Leibnizu, trebao dokazati ideju Boga. U suprotnom, njegovo drugačije poimanje svijeta komentiralo bi se kao proturječnost zato što je ideja „stvari u ljudskom duhu shvaćena po ugledu na božanske ideje“ nesamostalan pojam. Kod Descartesa su, kaže Milidrag, suprotstavljena dva pojma. To su dualizam i radikalna dvojba. Milidrag objašnjava kako se Descartes tu našao u problematici jer ta dva pojma razumijevanja stvari nude dva oprečna rješenja. Descartes je dakle morao uvesti „strano tijelo“ u tumačenje stvari, po uzoru na božanske ideje jer bi u suprotnom bio u nemogućnosti dokazati njihovu proturječnost. Tu se Descartes našao u škripcu jer se postavlja pitanje, kako će ljudski duh dokazati postojanje Boga? Tu je Milidrag istaknuo da je upravo temelj Descartesove metafizike njegov sav problem.

„Kako nam sam Dekart kaže, istine o Bogu počivaju na njegovoj egzistenciji, to je prva istina iz koje sve druge proizlaze; s druge strane, kao što smo videli, nužnost i istinitost stvorenih istina počivaju na Božjoj volji i moći. Zbog toga je nemoguće da Bog sebi oduzme egzistenciju, pošto to ne zavisi od njegove moći.“ (Milidrag, 2011., str.22.)

Autor Milidrag u svom tekstu „Princip neprotivrečnosti i Dekartov Bog“ iznosi kako je istina o Bogu istinski vječna zato što ona zavisi od Božje egzistencije. Božja egzistencija nije stvorena i zato, kaže autor, riječ je o „nestvorenim vječnim istinama.“ Dodaje kako ljudski um

ne bi bio u stanju pojmiti istine koje nisu stvorene i vječne. Upravo zato veličinu Boga čovjek ne može pojmiti, jer je to nesvorena vječna istina. Kako bi nam to pobliže približio, autor citira riječi Mersenua. Prema Milidragu, Mersenu kaže kako je Boga dovoljno „dohvatiti mišlju.“ Boga ne možemo razumjeti zato što je za razumijevanje nečega potrebno to nešto obuhvatiti mišlju. Autor Mersenu to je usporedio sa planinom. Planinu ne možemo obuhvatiti, možemo je samo dodirnuti i stoga ne možemo je razumjeti nego je samo možemo dodirnuti mišlju, odnosno, može nam biti jasna ali ne možemo je razumjeti.

Polić u svojem djelu *E(ro)tika i sloboda* kaže kao je Descartes pokušao riješiti pitanje Božje promisli i čovjekove slobode.

„Radi se o tome da iz ideje boga kao svemogućeg i sveznajućeg slijedi da on zna ne samo ono što jest i što je bilo nego i ono što će tek biti. S druge strane, ako čovjek za svoje djelovanje treba da odgovara pred Bogom, onda on mora moći djelovati slobodno, što znači da njegovo djelovanje ne smije biti unaprijed određeno. No ako bog zna ono što će tek biti, onda to mora biti upravo tako i nikako drugačije, jer bi se u protivnom znanje pokazalo kao neznanje, budući da bi se dogodilo drugačije nego što je to on 'znao', tj. samo mislio da zna. Ako on dakle ipak zna to što će biti, onda to mora biti upravo tako kako on to zna, a samim tim čovjekova sloboda je nemoguća jer mu je djelovanje već unaprijed određeno upravo po bogu, pa je besmisleno da on bogu odgovara za ono što je ionako božja volja i van čovjekovih moći.“ (Polić, 1990., str. 90.)

Iz ovog podužeg citata, da se zaključiti kako Polić nije pobornik Descartesovog mišljenja odnosno nude se dvije opcije. Kako kaže Polić, „ili bog ne može znati ono što će biti, ili čovjek nije slobodan.“ Polić kaže kako biti slobodan ovisi o tome da smo određeni po sebi, a to nikako nismo ako su nam moralne vertikale unaprijed određene.

3. ZDRAV RAZUM I UM

„...ništa jasno ne spoznajem kao za što znam da se odnosi na moju bit osim da sam misleća stvar ili stvar što u sebi ima sposobnost mišljenja.“ (Descartes, 2015.:1647., str. 17.)

Descartes je zdrav razum i um definirao kao sposobnost pravilnog suđenja i razlučivanja istine od zablude. Kaže da je upravo taj zdrav razum ono što nas razlikuje od životinja jer ga one nemaju. Svaka osoba ga ima no ljudska raznovrsnost, kaže Descartes, ne dolazi od toga što su jedni pametniji od drugih već jedino od toga što ljudi misle na različite načine i nemaju u vidu iste predmete. Također zdrav razum nije dovoljno samo posjedovati nego ga treba i primjenjivati, navodi Descartes.

„Zdrav razum je najbolje raspoređena stvar na svijetu, jer svatko misli da ga ima u tolikoj mjeri da čak i oni koje je najteže zadovoljiti u svemu drugom nemaju običaj da ga žele više nego ga imaju.“ (Descartes, 2014.:1637., str. 9.)

U svojoj *Raspravi o metodi* Descartes čistoću vlastitog uma kritizira govoreći kako je ljudski um kombinacija utjecaja znanosti izloženih u knjigama koje su bile proširivane mišljenjem niza različitih osoba. Ističe kako bi isti taj naš um stvarao drugačije sudove da smo se mi potpuno sami njime služili od svojega rođenja. Razlog tome je taj što su nama dugo vremena upravljale naše sklonosti i naši učitelji koji su međusobno često bili u proturječnosti te, kako kaže Descartes, niti jedni niti drugi nam nisu uvijek savjetovali najbolje.

U bitnome, Descartes iznosi kako naš um, ukoliko sadrži uvjerenja koja nisu pouzdana ili ispravna, ne može se graditi iznova već se kriva uvjerenja trebaju zamijenjivati onima koja su ispravna i prilagođena visini uma. Descartes tako potiče onu unutarnju vlastitu spoznaju i zapravo, vlastito upravljanje umom nasuprot preuzimanja tuđeg mišljenja i tuđih istina.

„Nikad moja namjera nije išla dalje od nastojanja da reformiram svoje vlastite misli i da gradim na osnovi koja je potpuno moja.“ (Descartes, 2014.:1637. str.27.)

Poznata je Descartesova izreka „Mislim, dakle jesam“. Uzevši u obzir prijašnji citat, vlastita spoznaja je ono što je cijenjeno. Vlastiti svjetonazori i vlastita mišljenja. Descartes je ljude koji se ne bi u to „odricanje ranije prihvaćenih uvjerenja“ trebali ugledati svrstao u dvije kategorije.

„U jednu spadaju oni koji, smatrajući se sposobnijima negoli jesu, ne mogu a da se ne prenagle u svojim sudovima i nisu dovoljno strpljivi da sve svoje misli provode pravim redom. Stoga se događa da se, čim su se jednom odvažili posumnjati u načela koja su prihvatili i da skrenu s pravoga puta, nikad više ne će moći držati puta kojim treba ići, i ostat će izgubljeni za čitava života. U drugu vrstu idu oni koji su dovoljno uviđavni ili skromni da vide kako su manje sposobni za razlučivanje istine od zablude nego oni od kojih mogu biti poučeni i stoga se više moraju zadovoljiti time da slijede mišljenja ovih drugih, negilu da sami traže bolja.“ (Descartes, 2014.:1637., str. 29.)

Descartes kaže da nas zapravo „više uvjerava navika i primjer negoli bilo kakva sigurna spoznaja“. To je objasnio kroz primjer čovjeka koji „ako je odgajan među Francuzima ili Nijemcima, postaje različan od onoga što bi bio da je uvijek živio među Kinezima ili kanibalima.“

Descartes je u djelu *Rasprava o metodi* iznio svoja četiri pravila koja, za njega, sačinjavaju logiku. Smatrao je, da držeći se tih pravila, dobiti će „jamstvo služenja vlastitim umom u svemu, ako već ne potpuno, onda u najmanju ruku na najbolji način na koji može“. Ističe kako, primjenjujući ta pravila, njegov duh se privkava shvaćati objekte jasnije i razlučenije. Izdvojit ću spomenuta četiri Descartesova pravila.

„Prvo je pravilo bilo da nikada ništa ne shvaćam kao istinito, a da očividno ne spoznam da je takvo, to znači da najbrižljivije izbjegavam svako prenaplivanje i neprovjereno donošenje suda i da u svojim sudovima obuhvaćam jedino ono što je za moj duh tako jasno i razlučeno da nemam nikakva povoda o tome sumnjati.“ (Descartes, 2014.:1637., str. 33.)

„Drugo, da svaku od teškoća koju bih proučavao podijelim na onoliko dijelova na koliko je to moguće i koliko je potrebno radi njihova najboljeg rješenja.“ (Descartes, 2014.:1637., str. 33.)

„Treće, da svoje misli upravljam izvjesnim redom polazeći od najjednostavnijih i najrazumljivijih predmeta da bih se postepeno uzdizao do spounaje najsloženijih, pretpostavljajući red čak između onih koji po prirodi ne prethode jedni drugima.“ (Descartes, 2014.:1637., str. 33.)

„I posljednje, da posvuda sve tako potpuno pobrojam i načinim opće preglede da mogu biti siguran da nisam ništa izostavio.“ (Descartes, 2014.:1637., str. 33.)

Descartes se dotaknuo i pravljenja razlike između imaginacije i spoznaje vlastitim intelektom. U svom djelu, *Meditacije o prvoj filozofiji* govori kako je za imaginaciju potreban „novi duševni napor“ koji za spoznaju vlastitim intelektom ne koristimo. Uz to, Descartes tvrdi da nam upravo ta moć imaginacije nije za nas neophodna. Opisuje je kao nešto različito od nas. Ona nas ne definira i nema ulogu u formiranju našeg uma. Dodat ću još kako Descartes navodi da moramo biti pažljivi. Moramo se voditi očevidnošću svoga uma a ne imaginacijom ili osjetilima. U svojim *Meditacijama o prvoj filozofiji* Descartes daje za to primjer Sunca. Mi možda vidimo ispred sebe sunce (osjetilom vida) ali ne smijemo misliti da je ono zbilja takvo kakvo ga mi ispred sebe vidimo. Tu se možemo nadovezati sa Descartesovom rečenicom iz *Načela filozofije*. Descartes kaže da mi ukoliko krenemo o nečemu suditi o čemu mi ne znamo nešto, te kažemo na početku da mi ne znamo, tada to nije naša greška. Descartes ističe da na taj način se zapravo branimo od pogreške jer priznajući da nešto ne znamo nećemo o tome naglo i neispravno suditi.

„Isto se tako ni ne može reći da su sposobnosti htijenja, zamjećivanja, spoznaje intelektom itd. dijelovi uma, jer uvijek je jedan te isti um koji hoće, koji zamjećuje, koji spoznaje.“ (Descartes, 2015.:1647., str.159.)

Autorica Ivana Knežić u članku „Antropološki dualizam Renéa Descartesa“ iznosi kako je kod Descartesa čovjek stavljen na spiritualističku razinu time što je sveden na svoj um- „on jest svoj vlastiti um.“ Tu dolazi do zanemarivanja, kaže autorica, tjelesnog bića i svođenje čovjeka u potpunosti na duhovnu razinu. Autorica izlaže da, prema Descartesu, um i tijelo su odvojeni i mogu funkcionirati sami za sebe. Tako i tijelo može mehanicističkim funkcijama funkcionirati neovisno o umu. Bitno je istaknuti da su to automatizirane funkcije tijela. Prema autorici, Descartes za to daje primjer ljudskog funkcioniranja organa te kruženje krvi u tijelu. Uglavnom je najbitnije istaknuti da se sve te mehanicističke funkcije odvijaju neovisno o duhu, kaže Descartes prema autorici. Ta njegova činjenica ne treba nas čuditi jer kako kaže Descartes, „čovjek je stroj koji je djelo Božjih ruku.“ Tu autorica ističe da imamo dualizam. S jedne strane nalazi se čovjekov um koji je zapravo i sam čovjek, spiritualistički oblikovan, dok je s druge strane „njegovo tijelo degradirano na razinu stroja.“ Autorica iskazuje sraz između Descartesovog i Aristotelovog mišljenja. Dok su kod Descartesa duša i tijelo odvojeni,

Aristotel tvrdi da je, prema autorici, „duša ta koja oformljuje tijelo.“ Autorica iznosi da, prema Aristotelu „tijelo ne može vršiti nikakva djelovanja bez duše.“

Nastavimo na ranije rečeno o moralu. Polić u svojoj knjizi *E(ro) tika i sloboda* moral definira kao „skup određenih pravila, propisa, normi, ili ih u sebi sadrži, o međusobnim odnosima ljudi u postojećoj zajednici.“ Buduće da je za Polića to pitanje tako lako riješivo, dolazi do većeg pitanja a to je pitanje porijekla i svrhe morala. Ljudski moral nije oduvijek postojao, ističe Polić. Možemo li lako onda zamisliti kako je svijet izgledao? Otkuda ljudskom rodu ideja za stvaranje morala?

„...svijest o postojanju tih pravila, svijest o tvrdoj sveobaveznosti njihova izvršavanja i mogućim posljedicama zbog nepridržavanja nije nužno uvjetovana i sviješću o tome na čemu se zasniva njihovo važenje. U tom su pogledu pravila bezupitna, ona važe snagom običaja, po inerciji odgoja i sveukupne socijalizacije koja se zasniva upravo na njima i kroz koju se potvrđuju. U takvim okolnostima svaki zakonodavni autoritet, ako nije zasnovan na sili, svoju snagu crpi upravo iz te običajne osnove koja ga priznaje kao zakonodavni autoritet.“ (Polić, 1990. Str. 78.)

Ovdje Polić ističe kako čovjek može egzistirati samo kao dio zajednice. Čovjek ne može biti pojedinačan. On može biti neodgojen pojedinac i na taj način ne pripadati zajednici no on također može usvojiti pravila zajednice i postati njenim članom.

4. PITANJE SUMNJE

U svojim *Meditacijama o prvoj filozofiji*, Descartes je istaknuo pojam sumnje kao misaonog procesa koji nas „oslobađa od svih predrasuda i pripravlja nam najlakši put za odvajanje osjetila od samoga uma.“ Autor u svojim *Načelima filozofije* navodi da smo kao nejak a djeca rođeni te smo navikli stjecati sudove o stvarima bez potpune upotrebe vlastitog uma te da nas predrasude odvrćaju od spoznaje istine. Navodi kako i sve što je sumnjivo moramo smatrati neistinitim ali tu sumnju ne smijemo prikazivati u praksi.

„Tko istražuje istinu, mora jedamput u životu sumnjati po mogućnosti o svemu.“
(Descartes, 2014.:1644., str.47.)

Kangrga u svojoj *Filozofiji racionalizma* kaže da kod Descartesa svako promišljanje kreće upravo od sumnje. Dakle, naša osjetila nas mogu zavarati, no to čini da mi sumnjamo. Ta sumnja pokreće mišljenje (razmatramo činjenice i odbacujemo one koje nisu relevantne) a dok god mislimo, mi jesmo, kako glasi poznat Descartesov citat.

„Ne možemo sumnjati da postojimo dok sumnjamo.“ (Descartes, 2014.:1644., str. 51)

Autor navodi i da naša osjetila mogu biti u krivu a onome što nas je jednom prevarilo moramo pristupiti s oprezom. Prema Descartesu, možemo se čuvati pravljenja grešaka tako da ne vjerujemo onome što nije sasvim sigurno.

„Griješimo samo kada sudimo o stvari koju nismo dovoljno spoznali.“ (Descartes, 2014.:1644., str. 69.)

U svom članku „Suvremeni čovjek u procijepu između kartezijskog ideala moralnosti i (post)modernog kulturnog habitusa“, Vidanec otvara mogućnost definiranja sumnje kao Descartesovog *Cogita* odnosno, govoreći kako je Descartes sumnju svrstao po pojam „pounutrenja.“ Preko sumnje dolazimo do misaone refleksije, kako je Taylor, prema Vidanec, opisao, sumnja je proces u kojem se čovjek okreće samom sebi- misli i sve što izađe iz tog procesa je ono čovjekovo misleće. U ovome slučaju, objašnjava Vidanec, Descartes je „ubio dvije muhe jednim udarcem.“ Premjestio je izvor moralnosti (djelovanja) na čovjeka odnosno u njegov um što je rezultiralo, riječima Vidanec, „oborenim starim moralnim horizontima.“ Na taj način, čovjek ima drugačiju sliku njegove svrhe u svijetu. On više ne traži smisao u beskonačnom svjetovnom prostranstvu nego, kaže Vidanec, se vraća sam k sebi, smisao traži u sebi. Prema Vidanec, Taylor iznosi kako se Descartes prikazuje kao Augustinovac iz tog

razloga što su obojica „vrhovno Biće pozvali u „sebe, svoju nutrinu, u veliku dvoranu pamćenja/ cogita.“ Autorica Vidanec također ovdje ističe sljedeću problematiku vezanu uz Descartesa i njegov *Cogito*.

„Dok Augustin u svojoj introspekciji – 'pounutarnjenju' gleda osoban susret čovjeka i Boga i ništa više od toga, Descartes u cogitu vidi temeljni i glavni izvor moralnosti.“
(Vidanec, 2008., str. 148.)

Vidanec ističe da je upravo tim postupkom, Descartes čovjeka sveo na „goli razum (res cogitans).“ Prema Vidanec, tako je čovjek postao isključivo „kalkulirajuće biće“. Problematika koja se sada otvara ovdje, prema Vidanec, je nad čime to čovjek mora „kalkulirati, proizvoditi, upravljati i dominirati?“ Upravo nad njegovim „izvorom izbora-voljom i čovjekom u cjelini.“

„Cogito koji sebi potčinjuje osjećajnu dimenziju ljudskog bića. Cogito koji ima 'neograničenu moć upravljanja' svime što ulazi u vidokrug njegova djelovanja, a što je u sâmom čovjeku i izvan njega. (Vidanec, 2008., str. 148.)

Zaključeno je dakle da čovjek vlada svojim *Cogitom*. Ali, Vidanec ističe kako u svom djelu *Izvori sebstva* („Sources of the self“) Taylor pronalazi afekte i stavlja ih u suprotnost *Cogitu*. Za Taylora su afekti, kaže Vidanec, oni koji „u čovjeku stvaraju pomutnju i onemogućuju ga u skladnom djelovanju.“

U tekstu „Tri reformatora - Luther, Descartes, Rousseau (II)“, autor Miljenko Belić daje pregled na pogled upravljanja našim željama. Ne možemo poreći svoje želje. Belić kaže da se možemo kontrolirati, disciplinirati i obuzdati u pogledu naših želja, ali tako ih nećemo obuzdati. Kao rješenje dovodi u pitanje kontrolu. Navodi kako je ključ umjerenost te navodi Boga kao izvora ljubavi i svega pozitivnoga u životu.

U svom djelu „Heideggerova kritika Descartesova cogita“, autorica Žeželj, prema Heideggeru navodi kako Husserl „smatra da Descartes nikada nije smjerao k razotkrivanju *Cogita*, već da mu je cilj bio kroz sumnju doseći *Cogito* kao apsolutno te njime uspostaviti temelj opravdanja i izgrađivanja ostalih znanosti.“ Zapravo, kako kaže autorica Žeželj, Heidegger pokušava ukazati koliko se mišljenje Husserla i Descartesa razlikuju.

„Heidegger ističe da 'Descartes želi pronaći apsolutni temelj (fundamentum) za fundamentalnu znanost metafizike'. Njegov je konačni cilj iznijeti

tvrdnje o bitku, uzrokovanome bitku i bitku Boga te stoga kao temelj ne može prihvatiti matematičke istine. Pretpostavljajući zloduha koji ga o svemu vara, Descartes se na kraju svoje potrage sučeljava s ničim (nichts) i ništa (Nichts) vlastitih mogućnosti. Štoviše, ne samo da se sučeljava, već želi ostati u toj situaciji. To znači, u odnosu na kraj potrage, da on nije samo sučeljen s prazninom, već da je u praznini lišen svake mogućnosti zahvaćanja.“ (Žeželj, 2013., str. 297.)

5. O MIŠLJENJU I SPOZNAJI

U djelu *Načela filozofije* Descartes daje definiciju mišljenja.

„Pod riječju mišljenje shvaćam sve ono čega smo svjesni da se zbiva u nama ukoliko je u nama svijest o tome. I na taj način ne samo spoznavanje intelektom, htijenje i razmišljanje imaginacijom, nego i zamjećivanje osjetilima je isto u ovome slučaju što i mišljenje.“ (Descartes, 2014.:1644.,str. 51.)

Descartes nudi dva modusa mišljenja. Opisuje kako je jedan od njih spoznaja, ili djelatnost intelekta dok je drugi htijenje odnosno djelatnost volje.

Autor radi razliku između dvije vrste spoznaja. Dijeli ih na jasnu i razlučenu spoznaju.

„Jasnom nazivamo onu spoznaju koja je pozornom umu prisutna i otvorena: tako kažemo da ono jasno vidimo što je prisutno pred našim okom koje promatra i što je dosta snažno i otvoreno da na nj djeluje. Razlučenom pak nazivam onu spoznaju koja je pored jasnoće tako od svega drugoga odijeljena i odsječeno da u sebi sadržava samo ono što je jasno.“ (Descartes, 2014.:1644., str. 77.)

Na primjeru boli Descartes je, kao u prethodnom citatu, istaknuo da spoznaja ne može biti razlučena a da ne bude jasna. Osoba može osjećati bol no međutim ta spoznaja o boli nije razlučena ukoliko osoba tu samo bol uspoređuje sa drugim osjećajima boli. Čovjekova spoznaja, prema autoru, u djetinjstvu uopće nije razlučena. Razlog tome su predrasude koje u tijekom djetinjstva stičemo te ih se većina ljudi kasnije teško može riješiti.

„Sve što je predmet naše spoznaje promatramo kao stvari i njihova svojstva ili kao vječite istine.“ (Descartes, 2014.:1644., str. 79.)

Postoje dva roda stvari. Prema autoru, to su intelektualne ili misleće supstancije i protežne supstancije. Pod misleće supstancije spadaju spoznaja i htijenje te modus „koliko spoznaje toliko htijenja“- misaone stvari, dok u protežne supstancije spadaju materijalne stvari- tijelo. Postoji još nešto u nama što ne pripada u niti jedan gore spomenuti rod. Radi se o osjećajima koji, kako kaže Descartes, ne postoje samo u mišljenju.

„To su osjećaj gladi, žeđi itd., zatim duševna uzbuđenja ili strasti koje ne postoje samo u mišljenju, npr. gnjevno, veselo, tužno, ljubavno uzbuđenje itd., pa naposljetku svi

osjećaji, npr. boli, šakljanja, svjetlosti i i boja, zvukova, mirisa, okusa, topline te tvrdoće i drugih svojstava koja zamjećuje opip.“ (Descartes, 2014.:1644., str. 79.)

Rade Kalanj dao je svoju kritiku na Descaretsovu podjele. Ističući kako Descartes dijeli sve do čega stigne. Kalanj kaže da je prvo što je podijelio, bila čista racionalnost (misleću supstanciju) od „svega ostaloga“- materijalnoga svijeta. Potom, kaže Kalanj, podijelio je dušu i tijelo. Ističe da je problematika kod toga što ako su dvije cjeline same za sebe, dolazi do „atomizacije spoznaje, gubljenja cjeline iskustva.“

Milan Polić u knjizi *E(ro)tika i sloboda* navodi da čovjek djeluje prema prijašnjim iskustvima. Ističe da ukoliko je čovjek svjesno biće, čovjek će svrhu svoga djelovanja postaviti dalje od „održavanja golog života.“ Polić ističe da čovjek ima za zadatak promisliti svrhu svoga djelovanja odnosno na taj način čovjek može sam osmisliti svoj život. Polić kaže da se na taj način čovjek susreće sa pitanjem istine na egzistencijalan način.

„Tu se radi o tome da je potrebno poznavati istinsko određenje sebe kao čovjeka kako bi se u skladu s time moglo i djelovati.“ (Polić, 1990., str. 34.)

U definiranju spoznaje Milan Polić kaže kako je ona shvatljiva u korelaciji sa pojmom istine. Ako bismo zbilja htjeli definirati spoznaju morali bismo se više baviti definiranjem pojma istine. Prema autoru Kalinu, Polić navodi da je spoznaja proces (djelatnost) otkrivanja istine a kao rezultat spoznaje dolazi znanje. Konkretno znanje o istinama koje, prema Poliću, postoje i „uvijek jesu“ ali su sakrivene jer da one nisu tj. da ne postoje ne bi mogle biti sakrivene. Iz toga proizlazi da je dakle, „Znanje otkrivena istina.“ (Polić, 1990. Str. 36.)

Radi razumijevanja pojma metafizike, potrebnog za daljnji tekst, citirat ću Keilbacha koji objašnjava značenje pojma metafizika u svojoj povijesti filozofije.

„Kod modernih filozofa uzima se izraz 'm e t a f i z i k a' često u značenju onog znanja, koje nije sigurno, nego samo vjerojatno, odnosno u značenju spoznaja, koje se ne temelje na pravoj jasnoći, nego koje se traže ili zahtievaju (»postulat«) u smislu metode rada ili pretpostavaka, da bismo mogli shvatiti neke stvari, koje bi inače bile neshvatljive. Prema tome bi metafizika dobila značenje »iracionalnog znanja«, to jest takvih spoznaja, u kojima je uvijek sadržan još i neki neriešeni ostatak. Na ovaj način govori danas na pr. Nicolai Hartmann o 'metafizičkim problemima'.“ (Keilbach, 1945., str. 20.)

U djelu *Aporija realnog*, autor Darko Polšek iznosi šest aporija koje je Nicolai Hartmann istaknuo u spoznajnoj teoriji. Prva od njih jest opća tj, osnovna aporija spoznaje. Jedna od njih je aporija aposteriorne spoznaje. Ona, prema autoru, postavlja pitanje „kako je moguće da karakteristike materijalne sfere prodiru u sferu sasvim različite vrste odnosno u sferu cogitatio-a?“ Upravo ta, druga aporija tiče se Descartesa. Treća aporija je „aporija apriorne spoznaje“ te je njeno pitanje; „kako je moguće da naše predodžbe o stvarima budu istinite, da se s njima slažu, ili da važe za same stvari?“ Potom je aporija istine tj. svijesti i kriterija istine koja se bavi pitanjem pronalaska mjerila istinitosti i lažnosti. Peta aporija jest „aporija svijesti problema, odnosno znanja neznanja.“ Postavlja se pitanje „kako možemo znati za ono što ne znamo ili tražiti ono nešto o čemu ne znamo- kako je moguće zahvaćanje nezahvaćenog?“ zadnja no ne i najmanje bitna aporija jest „aporija progresa spoznaje.“ Pitanja postavljena u ovoj aporiji jesu: „kako nešto što zbog prijašnjih aporija nismo mogli spoznati, sada odjednom spoznajemo? Kako se iz znanja neznanja rađa nešto pozitivno za spoznanje?“ Prema autoru Polšek, Hartmann, u svom djelu *Metafizika spoznaje* navodi da, upravo te aporije su sredstvo za rješavanje spoznajnih problema. Pojam transcendencije je onaj koji je ključan za Hartmanna za rješavanje tih šest aporija. No prije nego se uhvatimo rješavanja tih aporija, trebamo naći pobližu definiciju spoznaje. Prema Polšek, Hartmann ih nudi dvije. Jednu „ontološku“ i jednu „metafizičku.“ Prva definicija je „postojanje svijeta (predmeta) nezavisno od subjekta“, dok je druga, „zahvaćanje svijeta u spoznanom aktu.“

„Spoznaja je reprezentacija objekta u subjektu, i naspram drugih akata čovjeka prema svijetu, ona je pasivna, jer svojim djelovanjem ne mijenja predmet. No takva formulacija ne odgovara u potpunosti Hartmannovoj koncepciji, jer je za njega pojam zahvaćanja dvoznačan: on doista označava pasivni receptivitet spoznaje, ali uključuje i 'spontano formiranje ontoloških pojmova'.“ (Polšek, 1989., str. 49.)

Polšek navodi kako Hartmann ne prihvaća višesmislene definicije spoznaje u kojima je spoznaja „svako razmišljanje, promišljanje, mišljenje uopće ili rezoniranje o posebnim aspektima ljudskog djelovanja.“

U poglavlju u kojem Polšek razmatra Hartmannov progres spoznaje, Hartmann tvrdi da postoje četiri „različita značenja predmeta spoznaje.“ To su dakle: ono što je spoznato (objectum), ono što valja spoznati (objiciendum), ono nespoznato (transobjektivno) te ono nespoznatljivo (transiteligibilno). Hartmann, prema Polšek, tvrdi kako je najveći jaz između onog spoznatog i onog što valja spoznati. Hartmann kaže, prema Polšek, da se proces

spoznaje sastoji u „tendenciji progresivnog uvlačenja čitavog objicijenduma (ono što valja spoznati) u relaciju spoznaje.“ „Hartmann smatra da fenomeni progressa spoznaje i znanja neznanja (svijesti problema) prekoračuju granicu spoznatljivosti.“ (Polšek, 1989., str. 108.) Važno za istaknuti bilo bi i reći kako, u samom zaključku, autor kaže se „progres spoznaje može kretati u granicama pomične granice objeckije i čvrste granice spoznatljivosti.“ To znači kako ono bivstvuje, bitak ili stvar po sebi, prema autoru, „pojavljuje se iza čvrste granice spoznatljivosti.“ Prema autoru, to ne može biti.

„Ako ontolška bit predmeta leži s onu stranu granica spoznatljivosti, nemoguće je da progres spoznaje 'pravolinijski prode u ontologiju', ili će dakle progres opovrgnuti čvrstu granicu spoznatljivosti, ili će mu ona priječiti zahvaćanje ontološke biti predmeta.“ (Polšek, 1989., str. 114.)

Iz toga slijedi da progres spoznaje može samo sezati do granica spoznatljivosti, navodi autor Polšek. U tome slučaju, spoznaja ima svoj kraj ili njena granica ne postoji, zaključuje autor.

Kangrga pojam spoznaje kod Descartesa vidi kao vanjske objeke koji su raščlanjeni od ikakvih osjećaja. Ističe kako Descartes smatra za svaki osjećaj da je on nešto što našem razumu smeta. Onečišćuje ga, stvara pomutnju, privide i zabludu. Za spoznaju potrebno je naš razum raščlaniti od takvih vanjskih utjecaja- osjećaja i vlastit razumom obuhvatiti ono spoznatljivo. Navodi kako „ono što se jasno i razgovijetno može spoznati na vanjskim stvarima (tijelima) jesu samo njihova kvantitativna određenja i njihovi matematički, geometrijski odnosi.“ Upravo ti odnosi jasni su i matematički posloženi i naš razum ih može obuhvatiti.

„... razum ih može konstruirati i rekonstruirati, ta su tijela upravo proizvod razuma, i zato samo na njemu osniva se prava naučna spoznaja. Očišćeni od svih osjetilnih kvaliteta, predmeti postaju geometrijske točke u prostoru, a materija nije prema tome ništa drugo, nego taj i takav geometrijski prostor. Taj materijalni prostor ili prostorna materija ima jednu jedinu osobinu, a to je — protežnost. Materija je poistovječena s protežnošću, a to je kvantitativno određenje jedino njezino razumsko, pa dakle i naučno određenje.“ (Kangrga, 1983., str. 29.)

Ali, kako nastavlja Kangrga, prostor ne može biti sveden samo na „realnost misli.“ Kao razlog toga, Kangrga ističe da bi, ako bi bilo tako „misao onda mislila samo sebe, a spoznaja

bi ostala bez svog objekta spoznavanja.“ Stoga prostor postaje supstancija. Točnije, „Rex extensa“ (protežna stvar). „Na taj način, nužnošću samog kretanja descartesovske misli, prostor kao produkt mišljenja postaje nešto posve različito i apsolutno odijeljeno od tog istog mišljenja.“ (Kangrga, 1983., str. 29.)

Na kraju poglavlja želim istaknuti što je sve Descartes predodredio kao potrebno za „valjano filozofiranje.“ Kao prvo to je oslobođenje od prije stvorenih predrasuda. Tih predrasuda riješiti ćemo se ako ponovo sve one činjenice koje imamo podvrgnemo sumnji i promišljanju te na taj način utvrdimo njihovu istinitost. Treba se koristiti samo pojmovima koji su jasni i razlučeni jer su samo oni istiniti. Trebamo Boga smatrati kao istinu. Prema Descartesu, od njega potječu sve stvari, dakle i svaka istina. Ističe također kako „radije treba vjerovati Božjem ugledu nego svojem vlastitom sudu.“ Još jedna stvar koja je istaknuta su dakle, spoznavanje naših vanjskih osjetila tjelesne prirode. Ovo sve je ovdje izdvojeno jer upravo ti segmenti, kako kaže Descartes „osnova su ljudske spoznaje.“

6. SVIJEST I SAMOSVIJEST

„Njegov 'cogito', međutim, ne predstavlja svijest kao takvu, kao prosto mišljenje, odnosno misaoni sadržaj, već refleksiju o tom mišljenju, znanje da mislim, spoznajnu djelatnost, to jest upravo — samosvijest. Ukoliko se svaka psihička radnja ili kompleks sadržaja svijesti naziva općenito sviješću ili mišljenjem, utoliko je samosvijest (kod Descartesa 'cogito') refleksija o tom mišljenju. Mišljenje uopće postaje njezinim predmetom u spoznajnoteoretskom aspektu, i tu se razlikuje svijest od samosvijesti.“ (Kangrga, 1983., str. 26.)

Kako navodi Kangrga, neki autori nisu razlučili razliku između pojma svijesti i samosvijesti. Radi toga, neki autori npr. Gassendi, kako kaže Kangrga, daju prigovore Descartesovu stavu *Cogito ergo sum* (mislim dakle jesam). Kangrga navodi kako je razlog tomu što ih je i sam Descartes miješao. Objašnjava to na sljedećem primjeru. Čovjek može npr. hodati a da zapravo ne hoda. To dakle može biti produkt njegove mašte. Te su dakle misaone djelatnosti samo popraćene sviješću, kako navodi Kangrga. No, čovjek ne može misliti a da ne misli, nastavlja Kangrga. U tom slučaju njegovo mišljenje je „očevidna istina.“ Čak i kada je čovjek u krivu, on zapravo misli. Čak i kada je u zabludi, on misli, dakle postoji tj. on je. Polazi od činjenice da je mišljenje akt njegove svijesti, dakle njega, stoga, on je.

Ono čega moramo biti svjesni pri donošenju sudova o stvarima, jest ili se čuvati pogreške ili upasti u nju. Prema Descartesu, oprez je ovdje bitna sastavnica. Opres prema sudu o stvarima koje nismo dovoljno spoznali. To možemo prokomentirati na način kako se bitno razlikuju načini suđenja o stvarima. Možemo suditi prema predrasudama iz djetinjstva, što je, prema autoru, glavni uzrok svih zabluda, ili možemo suditi objektivno, vlastitim osjetilima. Kod spoznaje osjetilima bitno bi bilo istaknuti kako nas i ona mogu varati iz tog razloga što nam smanjuju osjećaj za objektivno. Mi možemo misliti da nešto spoznajemo jer nas osjetila navode tako a u suštini se varamo zato jer to nismo spoznali vlastitim intelektom. Tu možemo vidjeti poveznicu sa Kangrgom koji tu ističe problematiku ako je mišljenje toliko odijeljeno od osjetila i vanskih utjecaja. Moramo biti svjesni kako, ako na taj način, komentiramo spoznaju, dolazi do dijeljenja mišljenja (svijesti) i objekta mišljenja.

Autor Milidrag u svom djelu *Samosvijest i moć kao casa sui* iznosi kako samosvijest kod Descartesa ima element samorefleksije. Samosvijest je definirana kao „samorefleksija o

rezultatima meditativnog subjekta“ (Milidrag, 2006. str. 167.) sljedećim citatom autor Milidrag to pobliže prikazuje:

„...ona ne donosi nova određenja, nove sadržaje, već vodi osveščivanju pretpostavki samog mišljenja (i, na osnovu inteligibilnosti sveta, metafizičkih pretpostavki stvorenih stvari), kojih mišljenje, koje je usmereno na stvari, nije svesno, niti ih može dostići. Rezultat njenog delovanja, ma koliko bio suštastveno važan, donosi tek mogućnost za drugačiju interpretaciju onog materijala koji nudi i do kojeg je došao meditativni subjekt, odnosno mišljenje usmereno na stvari.“ (Milidrag, 2006. str. 167.)

Iz citata jasno je dakle da samosvijest ima dublju ulogu od mišljenja samog.

Milidrag u djelu „Poput slika stvari, temelji dekartove metafizičke teorije ideja“ iznosi kako mišljenje i svijest nisu isti pojmovi iz tog razloga što „biti svestan onoga što se pojavljuje u svijesti nije isto što i misliti (na) ono što se pojavljuje u svijesti.“ (Milidrag, 2010. str. 87.) Milidrag ističe razliku između implicitnog i eksplicitnog mišljenja. U implicitnom mišljenju, kaže autor, duh je svjestan misli te je takvo mišljenje opisano kao „nužno moguće.“ odnos svijesti i mišljenja autor objašnjava kao “sve ono čega je duh svjestan kada je svjestan jedne misli može postati objekt mišljenja.“ (Milidrag, 2010. str. 88.)

„U principu, na početku, status implicitnog „mišljenja-o” imaju i objekat misli i operacija i stanje, a jedino od duha zavisi koja će se od te tri potencije prva (možda i jedina) aktualizovati u eksplicitno mišljenje, tj. o čemu će duh misliti kada je svestan jedne misli. Ma šta da duh izabere, druge dve potencije za mišljenje nužnim načinom ostaju prisutne u misli kao implicitne.“ (Milidrag, 2010. str. 88.)

Iz citata vidi se kako dakle, svijest o mišljenju dovoljno je za aktivaciju duha. Milidrag ističe kako pri dobivanju nove informacije, naš um misli o našem umu koji je dobio tu informaciju kao da je on „vršioc operacije.“

„Za aktualizovanje implicitnog mišljenja neophodno je, kako bi Dekart rekao, „upraviti oštricu duha” na neki od elemenata svesti o misli. „Oštrica duha” jeste pažnja i ona dobrim delom zavisi od volje. Duh je, dakle, slobodan da bira na koji će element (svesti o jednoj) misli usmeriti svoju pažnju. Pažnja je de facto ta koja sadržaj prereleksivne svesti čini sadržajem releksije.“ (Milidrag, 2010. str. 88.)

7. O DJELOVANJU

Vidanec u članku „Suvremeni čovjek u procijepu između kartezijskog ideala moralnosti i (post)modernog kulturnog habitusa“ kao zaključak o pitanju „principa djelovanja i ulogu cogita u odnosu na izvor djelovanja modernoga čovjeka“, iznosi sljedeće zaključke od kojih ću tri samo kratko sumirati. Kao ulogu *Cogita* Descartes navodi manipulaciju kompletnim čovjekovim sklopom, dakle i vanjskim i unutarnjim. Zatim, „Cogito ima neograničenu moć nad čovjekom.“ Volja je druga sastavnica, kaže Vidanec, koja je uz *Cogito* potrebna za „realizaciju svih čovjekovih želja.“ Prema Vidanec, cijela Descartesova filozofija o „hegemoniji razuma“ iskazala bi se sljedećom rečenicom- „osloboditi se strasti i razumu iskazati poslušnost, tj. podrediti strasti instrumentalnom upravljanju.“ Vidanec sljedećim citatom izražava problematiku Descartesova odnosa sa djelovanjem.

„Dakle, govorimo o tome da je čovjek današnjice upravo zahvaljujući Descartesu u potpunosti prestao tražiti izvore moralnosti (djelovanja) izvan, tj. iznad sebe, te kao da je previdio ili zaboravio na ono Kantovo čuđenje koje započinje pogledom prema gore, prema 'zvjezdanome nebu', gdje može bitno prebiva 'ono' ili 'onaj' koje/kojega se nekoć tretiralo gospodarom 'velikog kozmičkog poretka'. (Vidanec, 2008., str.151.)

Vidanec očito svojom izjavom ističe negativan stav o Descartesovom stvjetonazoru tj. Filozofiji navodeći kako; „tamo gdje počinje hegemonija instrumentalnog razuma, prestaje čovjekovo naravno stanje, odnosno čovjek postaje izoliran, a-socijalan i a-političan, ne mareći za ono što se događa u njegovoj neposrednoj blizini.“ (Vidanec, 2008., str.152.) Tvrdeći kako je „polazište kartezijskog racionalizma sadržano u tvrdnji da se čovjek treba osloboditi svih onih „iluzija“ koje pumućuju njegov razum, te poradi kojih on nije kadar kontrolirati sebe, odnosno sobom upravljati“, Vidanec iznosi da je došlo do sukoba razuma i vjere. Navodi da su brojni filozofi na spoznajnoteorijskoj razini pokušali tiješiti to pitanje o „utvrđivanju izvora moralnog djelovanja“ ali sadržaj tih rasprava uvijek je bio isti. Vidanec ističe da je stoga Descartes kriv jer je došlo do toga da „raz(um) upravlja čovjekom a ne čovjek raz(umom).“ Problematika koja nastaje na kraju Dafninog raspravljanja je zapravo, tvrdnja da je čovjek sveden na to da je postao objekt „kalkulacije instrumentalnog razuma“. Što to točno znači? Vidanec, kaže dakle, da je čovjek sveden na stroj, na stroj kojemu je zadatak da instrumentalnim razumom „kalkulira sva ona sredstva koja mu služe za povećanje moći uz pomoć koje će ostvariti maksimalnu efikasnost i probitak radi samog probitka.“

Čovjekov ēthos je onaj koji, navodi Vidanec, je zapravo čovjekovo područje djelovanja. Vidanec ga je prikazala kao „horizont ozbiljujućeg imanentnog bitka. Pitanje koje se nakon te realizacije postavlja jest, kakav je taj čovjekov ēthos? Vidanec stavlja u razmjer dvije opcije, animalan ili autentičan. Na kraju svoga članka, Vidanec kaže da ovo „naizgled jednostavno pitanje, nije jednostavno jer se putem njega pokušava doći do „podijeljenosti filozofskih tradicija glede diskursa o čovjeku kao moralnom subjektu.“

„Čovjek dakle treba spoznati sebe da bi uopće mogao djelovati ljudski. Znati istinu o sebi pretpostavka je ispravnog djelovanja, ali je spoznaja te istine istovremeno i spoznaja unutrašnje nužde za određeno djelovanje, jer je nezamislivo da bi netko djelovao mimo istine sebe samog. Stoga onaj tko zna, radi dobro, a tko radi loše, znak je da ne zna.“ (Polić, 1990., str. 34-35.)

Tako, prema Poliću, može se zaključiti kako, ono što Polić naziva praktičnim mišljenjem a objašnjava ga kao „mišljenje koje smjera na određenje čovjekova djelovanja“ za djelovanje potrebna spoznaja jer spoznaja određuje svrhu djelovanja. Polić ističe kako se upravo to „praktično“ pitanje pretvara u teorijsko pitanje. Polić nam to objašnjava na slijedećem primjeru. Kaže da ako nešto „treba biti“ onda to nešto mora biti moguće. Iz toga se pitanje „kako i što treba činiti?“, pretvara u pitanje „što je i kako moguće činiti?“ Polić je istaknuo kako se na taj način, može odgovoriti bar na ovo prvo pitanje ako ne i na oba dva.

Pojam kojeg se valja dotaknuti je još i slobodna volja iz tog razloga što ona na neki način utječe na naše djelovanje. Descartes, u djelu *Načela filozofije* govori kako je volja širi pojam od intelekta. Objasnjava kako ona može utjecati na ljudska djelovanja jer se proteže šire od intelekta. Stoga autor kaže da spoznajemo istinu svojom voljom te je to naša zasluga šira od samog intelekta. Descartes također naglašava kako ljudi griješe. Rješenje koje za to daje jest da, iako nismo sigurni što radimo, moramo se povoditi za najvjerojatnijim nazorima. Descartes je to objasnio kroz primjer ljudi izgubljenih u šumi. Na kraju, ako ljudi slijede put (najvjerojatniji nazor) sigurno će završiti negdje gdje je bolje nego biti izgubljen u šumi. Takav nazor, preuzeti je nazor, odnosno, nije produkt onog čistog mišljenja (cogita) kojeg Descartes toliko ističe. Također, možemo sumnjati kako ćemo ikada stići na kraj tog puta, no nesumnjivo je da šuma negdje mora završavati.

Na kraju ovog poglavlja, želim još prokomentirati kakav poguban utjecaj ovaj Descartesov moderni antropocentrični način razmišljanja bi mogao na prirodu jer mislim da je nužno da se razmotre posljedice svega jer su ipak one rezultat samog djelovanja. Cifrić u svom članku

„Antropocentrizam i naturalizam- uporišta modernog mišljenja“ izdvaja upravo ta dva pojma kao dvije krajnosti. Kalanj i Krznar oboje ističu tu problematiku i upozoravaju na oprez. Dok je čovjek postavljen u centar (antropocentrično), priroda je ona koja je u drugom planu. Kako kaže Dumont, prema Kalanju, - „prirodi namećemo vlastite zakone kako bismo se razlikovali od nje.“ Kalanj ističe kako je pojam „moderan“ gotovo uvijek tijekom povijesti značio zakidanje prirode, dakle, „napretkom“ čovjeka priroda „nazaduje.“ Kalanj uz pojam ekonomija zapravo daje jak dokaz o čovjekovoj želji za napretkom. Ekonomija je procvat doživjela upravo zato što, kaže Kalanj, je čovjek razvojem (oslobođenom racionalnošću i individualizacijom) otkrio kako je to „najsvršishodnije sredstvo za poboljšanje životnih prilika.“ A sada naravno, treba istaknuti čije životne prilike ono poboljšava. Upravo čovjekove, zanemarujući ostale subjekte. „Savjest današnjeg (svjetskog) subjekta zasjenjuju dvije tamne mrlje; siromaštvo u razvojnom obilju i kolonizacija prirode kao neželjena konzekvencija dosezanja 'viših životnih oblika'. (Kalanj, 1994., str. 182.)

„Svakako je jasno da se čovjek prema prirodi nije odnosio uvijek isto, i da su taj njegov odnos oblikovale brojne odrednice vremena i prostora u kojem se nalazio. S druge strane možemo zapaziti da se kroz vrijeme odnos prema prirodi izrazito mijenjao, i to uvijek nekako na štetu prirode. Jasno je da bi ovakve izjave trebalo davati s mnogo opreza, međutim današnje stanje čovjekovog okruženja, a napose prirodnog okoliša, uvelike govori u prilog uništavanja koje je čovjeku, kada je riječ o prirodi, imanentno.“ (Krznar, 2007., str. 61.)

Krznar je istaknuo, u svom članku o Descartesu i suvremenom shvaćanju prirode, kako je i sam čovjek dio prirode sljedećim citatom-„Dokle god čovjek svoju hranu proizvodi u prirodi, dokle god koristi prirodne sirovine u gradnji, dokle god diše zrak koji proizvode biljke i oceani čovjek će biti prirodno biće i samim time dio prirode. Zapravo se ni ne treba onda navoditi koliko je činjenica da čovjek sam uništava svoj dom poražavajuća za pojmiti.“

Cifrić kao rješenje problematike ne ističe povratak na staro, već osmišljavanje novih ekoloških načina za očuvanje prirode iz tog razloga što su i antropocentričnost i naturalizam krajnosti. Takvim razmišljanjem mogle bi se osmisliti načini za poticanje obje strane jednako. Moramo mijenjati svoja uvjerenja no taj proces, ističe Cifrić, neće se dogoditi tako lako. Dok god u svijetu postoje međusobna tehnološka i industrijska nadmetanja, taj postupak će biti teži.

ZAKLJUČAK

Možemo vidjeti kako pregledom svih ovih prikazanih izvora, Descartes, je donio u filozofiju nov pogled i način razmišljanja i tako zapravo uzrokovao preokret. Pitanja kojih smo se dotaknuli i mišljenja suvremenijih autora o njima dali su nam bolje razumijevanje njihove važnosti. Mislim da bih najviše voljela istaknuti kako, iako je Descartesova filozofija poticala od 17. stoljeća, mislim da se u njegovim prebiranjima i dan danas mogu naći korisni načini razmišljanja koje je on opisao. Problem koji je proizašao iz ovog proučavanja Descartesa a tiče se prirode je upravo njegov strogi antropocentrizam odnosno čovjek i njegov *Cogito* postavljen u središte svega svijeta. Tu se tim činom onda zakida priroda, i stoga, mi zbilja trebamo naći neko mišljenje koje će u obzir uzeti i čovjeka i prirodu, kako ističe Krznar. Tu ću istaknuti kako, vjerojatno, gotovo svako mišljenje ne može biti okrenuto apsolutno svemu. Upravo zato, važno je proučavati. Ja ne kažem da Descartes nije u pravu, on možda nije mogao znati posljedice svojeg svjetonazora, a možda ih nije dovoljno promislio. Korisno je, svakako, vidjeti tuđe perspektive o tuđim mišljenjima. Otvorili su nam pitanja da li je zbilja čovjek u sredini svijeta, da li je on sveden samo na svoj čisti razum ili ima nešto više u čovjeku? Pitanje postojanja Boga opet se također otvorilo. Reći ću kako ta pitanja dobivaju odgovore odnosno u spoznajnim i kulturološkim okolnostima u kojima se nalazimo. Na takva pitanja, rekla bih, teško je naći univerzalan odgovor. Ono što možemo jest uspoređivati tuđe svjetonazore i mišljenja. Descartes je pounio neke možda vrijedne točke upravljanja razumom, ali svakako na to sve mislim da je više nego opravdano dodati razmišljanje unaprijed. Pronaći rješenje koje je najmanje pogubno za najmanji broj ljudi. Ovo se odnosi na zadnji dio rada sa čovjekovim uništavanjem prirode. Nigdje ne govorim kako Descartes nije u pravu. Njegovo mišljenje razvijeno je u skladu sa tadašnjim vremenskim i kontekstualnim mogućnostima. No sada, kada se vidjela druga strana, odnosno kakve posljedice takva filozofija može imati, to iskustvo treba biti uporište za razmišljanje dalje.

Literatura

- Belić, M. (1994.) *Tri reformatora - Luther, Descartes, Rousseau (II)*, Crkva u svijetu, Vol. 29 No. 4, 1994. (str. 379.- 387.)
- Bošnjak, B. (1993.) *Povijest filozofije: razvoj mišljenja u ideji cjeline- knjiga druga*, Zagreb, Nakladni zavod matice Hrvatske
- Biti, O. (2011.) *Kamo s tijelom?- Od kartezijanskog naslijeđa do studija tijela*, Etnološka tribina : Godišnjak Hrvatskog etnološkog društva, Vol. 41 No. 34, 2011.(str. 7.- 45.)
- Bukovčan, T. (2011.) *Rasprava, Kamo s tijelom?- Od kartezijanskog naslijeđa do studija tijela*, Etnološka tribina : Godišnjak Hrvatskog etnološkog društva, Vol. 41 No. 34, 2011.(str. 7.- 45.)
- Cifrić, I. (1994.) *Antropocentrizam i naturalizam- uporišta modernog mišljenja*, Soc. Ekol. Zagreb, Vol. 3 (1994.) No.2 (str. 123.- 147.)
- Descartes, R. (2015.:1647.) *Meditacije o prvoj filozofiji*. Zagreb, KruZak d.o.o.
- Descartes, R. (2014.:1644.) *Načela filozofije*. Zagreb, KruZak d.o.o.
- Descartes, R. (2014.:1637.) *Rasprava o metodi*. Zagreb, KruZak d.o.o.
- Kangrga, M. (1983.) *Racionalistička filozofija*, Zagreb, Nakladni zavod matice Hrvatske
- Kalanj, R.(1995.) *Descartesova krivnja-* Soc. Ekol. Zagreb, Vol. 4 (1995.) No.4 (str. 319.-330.)
- Kalanj, R., (1994.) *Razvoj i problem subjekta- Socijalna ekologija*, Vol. 3 No. 2, 1994. (str. 175. – 182.)
- Krznar, T. (2007.) *René Descartes i suvremeno shvaćanje prirode-* Soc. ekol. Zagreb, Vol. 16 (2007), No. 1 (59 -78)
- Knežić, I., Dadić, B., Palić, D., (2023.) *Antropološki dualizam Renée Descartesa*, Acta Iadertina, Vol. 20 No. 01, 2023. (str. 51.-73.)

- Keilbach, V., (1945.) *Kratak uvod u filozofiju*, Zagreb, društvo hrvatskih srednjoškolskih profesora
- Milidrag, P. (2011.) *Problem razlikovanja ideja stvari od ideja nestvari kod Descartesa*, Filozofska istraživanja, 126 God. 32 (2012.) Sv. 2 (str. 261.–278.)
- Milidrag, P. (2010.) *Poput slika stvari: temelji Dekartove metafizičke teorije ideja*, Beograd, Institut za ilozoiiju i društvenu teoriju
- Milidrag, P. (2010.) *Princip neprotivrečnosti i Dekartov Bog*, THEORIA 4 UDK
- Milidrag., P. (2006.) *Samosvest i moć, Dekartov Bog kao casa sui*, Beograd, Institut za filozofiju i društvenu teoriju
- BIBLID 0351–2274 : (2010) : 53 : p. 15–33
- Polić, M. (1990.) *E(ro)tika i sloboda*, Zagreb, Hrvatsko filozofsko društvo
- Polšek, D. (1989.) *Aporija realnog*, Zagreb, Hrvatsko filozofsko društvo
- Vidanec, D. (2007.) *Suvremeni čovjek u procijepu između kartezijanskog ideala moralnosti i (post)modernog kulturnog habitusa*, Filozofska istraživanja, 109 God. 28 (2008) Sv. 1 (str. 137.–154.)
- Šakota- Mimica, J. (2009.) *Descartesove ispovijesti*, Filozofska istraživanja, Vol. 29 No. 1, 2009. (str. 145.- 159.)
- Zimmermann, S. (1922.) *Uvod u filozofiju*, Zagreb, Narodna prosvjeta
- Žeželj, M. (2013.) *Heideggerova kritika Descartesova cogita*, *Obnovljeni Život* : časopis za filozofiju i religijske znanosti, Vol. 68. No. 3., 2013. (str. 295.-309.)

IZJAVA O IZVORNOSTI ZAVRŠNOG RADA

Izjavljujem da je moj završni rad izvorni rezultat mojeg rada te da se u izradi istoga nisam koristila drugim izvorima osim onih koji su navedeni.

(vlastoručni potpis studenta)